

# Högbroforssaken<sup>1</sup>

Av jur. kand. HELENE SVENSSON

## 1. Inledning

Med Högbroforsaffären avses det händelseförlopp som ledde till och följde på det lilla jämtländska massaföretaget *Högbroforsens Industriaktiebolags* konkurs den 6 maj 1932.

Under uppmärksammade former utverkade Högbroforsens egna, ny tillsatta styrelse konkursen. I konkursen misstänktes f. d. verkställande direktören och styrelseledamoten Torsten Kreuger (TK) för konkursförbrytelse och bedrägeri. Domen som fällde TK till ansvar för bedrägeri, Högbroforsdomen, är kanske en av de mest omdebatterade domarna genom tiderna. Inte mindre än fyra gånger sökte TK resning i saken men utan framgång. På den fjärde och sista ansökan lämnades avslag år 1963.

TK hade i början på 20-talet åtagit sig, på uppdrag av sin bror Ivar Kreuger, att rekonstruera Högbroforsen. Vid sidan av detta uppdrag blev TK i februari 1921 VD i Högbroforsen. Senare samma år blev han likaledes styrelseledamot i bolaget. Det var på detta sätt som TK kom i kontakt med Högbroforsen.

Högbroforsen hade ett ekonomiskt samband med Ivar Kreugers koncern i det att ett utav Ivar Kreuger kontrollerat företaget, *Kreuger och Toll (K&T)*, tidigare hade bistått Högbroforsen ekonomiskt. Högbroforsen hade sedan kommit under Kreugerkoncernens beskydd. Ivar Kreuger hade engagerat sig även på andra sätt inom cellulosa-branschen. Han bildade bl. a. år 1929 *Svenska Cellulosa-bolaget (SCA)* tillsammans med *Svenska Handelsbanken*. Det nya bolaget hade till uppgift att sanera trämassaindustrin.<sup>2</sup> Detta bolag fick, som kommer att senare framgå, en avgörande betydelse för Högbroforsens del.

Mitt syfte är att något granska det konkursbeslut som meddelades i Högbroforsen. Det har nämligen hävdats att Högbroforsen försattes i konkurs utan att det fanns några förfallna skulder. Vidare skulle en stark balansräkning ha fastställts för år 1931, men en kort tid därefter gick Högbroforsen likväl i likvidation och strax

<sup>1</sup> Artikeln är ett sammandrag av jur. stud. Helene Svenssons examensarbete i processrätt vid juridiska institutionen i Lund vårterminen 1993. Handledare och examinator var professor emeritus Carl M. Elwing.

<sup>2</sup> Se vidare Cellulosabolagets äganderätt till Högbroforsen. Professor Vinding Kruses utredning ur förut hemliga arkiv, s. 11.

därpå i konkurs. Dessa två uppgifter fick mig att vilja undersöka konkursen närmare.

Jag skall i denna framställning analysera konkursbeslutet utifrån då gällande rätt, dvs. 1921 års konkurslag. Även nu gällande konkurslag (1987:672) aktualiseras på så sätt att jag skall undersöka hur saken hade bedömts, ifall den hade kommit upp till prövning idag. Då även gällande rätt behandlas, blir framställningens inriktning inte enbart rättshistorisk. Emellertid måste en hel del historiska fakta lämnas för att förekommande rättsregler skall kunna appliceras på fallet.

Granskningen av konkursbeslutet skall ske utifrån ostridiga fakta i saken. Min utgångspunkt för arbetet har varit "Bröderna Kreuger", skriven av Ulf af Trolle. Jag har även använt mig av domen i Högbroforsmålet, refererad i NJA 1933 s. 724. Ur dessa källor har jag samlat historiska fakta.

Därutöver har en anseilig mängd litteratur publicerats rörande Högbrofors-saken. Anmärkas bör bl. a. den utredning justitiekanslersämbetet lät verkställa i saken. År 1940 publicerades resultatet i "Justitiekanslersämbetets utlåtande i Högbrofors-saken". Samtidigt lät ämbetet publicera föredragningspromemoriorna i HD i målet ifråga. Nämnas kan också den granskning av Högbrofors-saken som G. Lindstedt utförde och som utkom av trycket i tre delar.

Det skall klargöras att framställningen kommer att visa på de i huvudsak två olika ställningstaganden som framkommit angående konkursens riktighet. Två läger har nämligen bildats där den ena sidan ansåg konkursen felaktig, medan den andra sidan, företrädd av Handelsbanken, hävdade motsatsen och där en polemik utbröt mellan dessa två fraktioner.

## **2. Högbroforsen och Högbroforsdomen**

År 1922 beslöt dåvarande styrelsen i Högbroforsen, i vilken TK ingick, att ta upp ett obligationslån på 4 Mkr i syfte att finansiera en utbyggnad av bolaget. (Handelsbanken förklarade i det s. k. Dala-målet att ett dåtida obligationslån lades upp genom ett avtal mellan låntagare och en eller flera banker. Lånet var fördelat på ett eller flera likalydande skuldebrev ställda till innehavaren. Som säkerhet fungerade oftast fastighetsinteckningar. Det var banken som mottog säkerheten. Banken betalade sedan ut lånesumman till låntagaren, som sedan på egen risk sålde obligationerna. Undantagsvis kunde banken stå för försäljningen. Banken sades emittera lånet i båda fallen. Detta således enligt uppgifter av Handelsban-

ken).<sup>3</sup> Högbroforsens obligationslån lades upp genom avtal med Mälarbanken, som 1926 hade gått upp i Svenska Handelsbanken. Lånet lades upp i två serier, serie A på 2,5 Mkr och serie B på 1,5 Mkr. Som säkerhet lämnades fastighets- och förlagsinteckningar. Dessutom garanterades B-serien av en av K&T ingången borgen.<sup>4</sup> af Trolle hävdar att banken därigenom skulle ha fått en skyldighet att vårda panten och bevaka obligationsinnehavarnas intresse.<sup>5</sup> Banken nekade emellertid till att man att åtagit sig något sådant ansvar, varom mera nedan.

När cellulosaindustrin stod inför en allvarlig kris på grund av de låga prisnivåerna, kom SCA att bli ett institut för branschsanering. Någon gång på förhösten 1930, uppmanade Ivar Kreuger VD:n i SCA, *Torsten Hèrnod*, att "även ta hand om Högbroforsen".<sup>6</sup> Den 12 december samma år lämnade TK bolagets ledning och styrelse. Extra stämma hölls samma dag varvid en ny styrelse tillsattes, styrelse II. Till nya styrelseledamöter utsågs *Hèrnod* (VD i SCA), *Sundfeldt* (direktörsassistent i samma bolag), *Magnusson* (direktör i samma bolag) samt *Nils Ahlström* ur den gamla styrelsen. Den nya styrelsen hade alltså stark anknytning till SCA. Genast vidtog den nya styrelsen en undersökning av företagets lönsamhet. Redan den 2 januari 1931 kunde Sundfeldt redovisa resultatet av undersökningen. Driften lades ned den 17 januari, då Sundfeldt funnit driften förlustbringande. Tilläggas kan, att SCA under denna tid erlade räntebetalningarna på Högbroforsens obligationslån. Året därpå försattes bolaget i konkurs på egen ansökan.

I enlighet med 55 § GKL lämnades år 1932 förvaltarberättelse i Högbroforsens konkurs.<sup>7</sup> Till förvaltarens åligganden hörde upprättandet av en skriftlig berättelse om boets tillstånd och orsakerna till gäldenärens obestånd. Som konkursförvaltare fungerade advokaten S. Ahlmark.

I översikten över boets tillgångar och skulder, upptogs tillgångarna till 2 337 199,87 kr och skulderna till 3 238 034,94 kr. Skulderna bestod enligt Ahlmark till huvuddelen av vad som stod oreglerat utav obligationslånet, 3 000 000,00 kr. Resten av skulderna bestod i skadeståndskrav, pensioner, skatter samt försäkringsavgifter. Det sammanlagda bevakade fordringsbeloppet uppgick därför till 3 238 034,94 kr. Bristen i boet stannade sålunda på 900 835,12

<sup>3</sup> Högbroforsen i belysning av Dalamålet, s. 8.

<sup>4</sup> Lindstedt, s. 255.

<sup>5</sup> af Trolle, s. 261–266.

<sup>6</sup> Uttrycket används i rättsfallet, s. 726.

<sup>7</sup> En redogörelse för konkursförvaltarberättelsen ges i Justitiekanslersämbetets utlåtande, s. 118–121. Se även fördragningspromemoriorna, s. 13–18.

kr. Efter en ny värdesättning var man dock tvungen att skriva ned tillgångarna varvid Ahlmark fann bristen uppgå till 2 338 532,12 kr.

När det gällde orsakerna till bolagets obestånd och frågan om brottsligt förfarande gentemot bolagets borgenärer, pekade Ahlmark på följande förhållande. När driften lades ner i januari 1931 berodde detta på, att det enligt styrelsens mening förelåg ekonomiska problem rörande denna. Men hur kunde företaget bara ett år senare tvingas gå i konkurs? Styrelseberättelserna hade faktiskt visat vinst flera år i följd. Balansräkningen per den 31 december 1931 upptog det egna kapitalet till 5,5 Mkr. Hur kunde det då vara möjligt att såväl det egna som det främmande kapitalet (obligationslånet) försvunnit?

För att besvara denna senare fråga företogs en särskild revision av bolagets räkenskapsböcker. Man fann då att bolaget genom vad man kallade "bokföringsmanipulationer" kunnat uppvisa en bokföring som var uppenbart vilseledande. I realiteten var den ekonomiska ställningen sämre än vad bokföringen utvisade. Årliga subventioner från K&T hade bidragit till detta. Subventionerna hade redovisats på konton för trämassa samt under andra vilseledande beteckningar. Subventionerna hade sålunda krediterats Högboforsens resultatkonton. Bolaget uppvisade egentligen en förlust. De årliga avskrivningarna var dessutom bristfälliga. En sådan bokföring var ägnad att vilseleda allmänheten. Med hänsyn till dessa omständigheter drog Ahlmark slutsatsen, att det fanns skälig anledning att misstänka vårdslöshet mot borgenärerna. Dessutom hade dessa förfaranden vidtagits i syfte att vilseleda borgenärerna. Galdenären hade på så vis också gjort sig skyldig till bedrägeri mot borgenärerna medelst falsk bokföring. Det straffrättsliga ansvaret för dessa gärningar ansåg Ahlmark åvila TK.

Ansvaret riktades mot TK så som konkursförvaltaren förordat. Målet mot TK togs upp i rådhusrätten för att så småningom slutbehandlas i HD, se tidigare anförda NJA 1933 s. 724.

Åklagaren yrkade ansvar för 26 brott, där 21 bestod i konkursbedrägeri och 5 stycken i bedrägeri mot obligationsköparna. HD ogillade åtalet för konkursbedrägeri. TK dömdes däremot för bedrägeri mot obligationsköparna jämlikt 22 kap. 1 § strafflagen. Enligt HD:s bedömning förlitade sig obligationsköparna på den oriktiga bokföringen som utvisade vinst. Av denna anledning hade obligationslånet kunnat släppas ut på marknaden. Själva rörelsen utgjorde säkerhet för lånet, men denna säkerhet var ej betryggande för lånet, då lånebeloppet ej kunde uttagas ur panten. En sådan pant krävde en bärkraftig rörelse. HD konstaterade att TK måste ha insett dessa förhållanden. Utredningen pekade på att

TK avsiktligt lämnat ut oriktiga uppgifter för att kunna släppa ut obligationslånet. Därför kunde inte TK undgå ansvar för bedrägeri som nyss sagts. Domen löd på ett års straffarbete. HD:s utslag var emellertid inte enhälligt.

Domen mot TK satte igång en häftig diskussion. Många debattörer menade att TK var oskyldigt dömd och att Högbrofordsdomen inte var annat än en rättsskandal. Flera framträdande jurister engagerade sig i TK:s sak, bl. a. civilrättsprofessorn Vilhelm Lundstedt. Enligt af Trolle omrubricerade HD den brottsliga gärningen, förhållandet till det ursprungliga åtalet och domarna fällda i underrätterna, till *bedrägeri mot allmänheten*. Vidare hävdar af Trolle att Vilhelm Lundstedt jämte andra juridiska experter uttalat att HD dömt TK för ett brott som saknade stöd i strafflagen.<sup>8</sup> Man kan i vart fall konstatera att Vilhelm Lundstedt menade att den i domen angivna handlingseffekten föll utanför brottsrequisitet i 22:1 strafflagen och var överhuvudtaget inte straffbar.<sup>9</sup> Å andra sidan fanns det jurister som försvarade domen, t. ex. hovrättsrådet Erik Bergendal.<sup>10</sup> TK förfäktade hela tiden sin goda tro och hävdade att Högbroforsen var ekonomiskt bärkraftigt vilket framkommer i hans fyra resningsansökningar.

TK:s försvarare i alla instanser var den kände advokaten *Eliel Löfgren*. Löfgren fungerade märkligt nog som TK:s försvarare trots att han hade förordnats som s. k. interimförvaltare i Högbroforsens konkurs som vid tiden för Högbroforsmålet ännu inte hade avslutats. Nedan skall Löfgrens roll ytterligare behandlas.

### 3. Högbroforsens försättande i konkurs

Den 12 december 1930 lämnade TK Högbroforsens styrelse och den nya styrelsen II utsågs redan samma dag vid en extrastämma. Ytterligare en ny styrelse, styrelse III, skulle komma att utses drygt två år senare.

Ordinarie bolagsstämma i Högbroforsen var utsatt att hållas den 18 april 1932. På stämman infann sig *Hèrnod*, *Sundfeldt* och *Ahlström*. Dessutom dök advokaten *Folke Rogard* upp. Med sig hade han en fullmakt från Ivar Kreugers dödsbo med rätt att rösta för tio aktier på stämman. Dessa tio aktier skulle ha blivit registrerade på Ivar Kreuger den 12 februari 1931. Detta aktieinnehav har dock blivit omtvistat. Advokaten Henning Sjöström hävdar att denna registrering omöjligtvis kunde vara riktig eftersom dessa aktier

<sup>8</sup> af Trolle, s. 200.

<sup>9</sup> Resningslagen och Högbrofordsdomen. En rättsvetenskaplig undersökning av Vilhelm Lundstedt, s. 40.

<sup>10</sup> Se t. ex. Bergendal, Några straffrättsliga spørsmål. Reflexioner i anslutning till Kreugermålen, SvJT 1934 s. 321.

registrerades först vid en senare tidpunkt.<sup>11</sup> De aktuella aktierna ägdes vid den angivna tidpunkten istället av en annan aktieägare. Hur som helst ajournerades den ordinarie bolagsstämman.

På den fortsatta bolagsstämman den 6 maj, infann sig samma personer som tidigare samt även *Magnusson*. På stämman fastställdes styrelse II:s förslag till balansräkning. Den utvisade ett eget kapital på 5,5 Mkr. Styrelse II beviljades nu ansvarsfrihet. Ledamöterna i styrelse II hade dock meddelat att de önskade frånträda sina uppdrag. Därför fick en ny styrelse väljas. Styrelse III kom att bestå av *Rogard*, *Kalling* och *Sundfeldt* ur styrelse II. Att stämman fastställt styrelse II:s starka balansräkning, hindrade inte samma stämma från att fatta beslut om *likvidation* i Högbroforsen. af Trolle hävdar att det är för honom den enda kända stämma, där en och samma styrelse först beviljas ansvarsfrihet för sin balansräkning men som sedan lägger fram en ny balansräkning där det egna kapitalet är borta.<sup>12</sup> Den nya styrelsen accepterade styrelseledamotskapet endast för att *omedelbart* besluta att låta bolaget försättas i *konkurs*. Denna åtgärd finns förd till protokollet över ett styrelsesammanträde, varvid hela den nya styrelsen III var närvarande, hållet den 12 maj 1932.<sup>13</sup> Till protokollet finns även förd bankens (Handelsbankens) försäkran att banken ”inte skulle skydda eventuellt nödlidande obligationer på Högbroforsens utelöpande obligationslån”. Utan att de i likvidationsbeslutet föreskrivna tre månader gått till ända, bestämde styrelse III att Högbroforsen skulle begäras i konkurs. Det var Rogard som den 26 maj 1932 lämnade in företagets egen konkursansökan.

Framställningen skall nu närmare behandla det konkursbeslut som meddelades. Som ovan nämnts, försattes Högbroforsen i konkurs på *egen begäran* den 26 maj 1932.

Det har ovan framkommit att två olika läger bildats ifråga om synpunkterna på konkursbeslutets riktighet. Högbroforsens försättande i konkurs har förfäktats vara felaktigt i såväl formellt som materiellt hänseende. Det skall påpekas att man härvidlag avsåg styrelsens beslut att låta bolaget försättas i konkurs och inte konkursdomarens beslut att bifalla bolagets ansökan.

Vad först beträffar den formella sidan av konkursbeslutet, har Lindstedt<sup>14</sup> och TK<sup>15</sup> anfört, att styrelse III, den konkurssökande styrelsen, valts respektive verkat i strid med den dåvarande aktie-

<sup>11</sup> Protokoll över vittnesförhör rörande Högbroforssaken 1956–1959, s. 226.

<sup>12</sup> af Trolle, s. 173.

<sup>13</sup> Styrelseprotokollet från sammanträdet finns i avskrift i Protokoll över vittnesförhör, s. 213–214.

<sup>14</sup> Lindstedt, s. 883–884.

<sup>15</sup> TK:s resningsansökan II, Resningsansökan i Högbroforsmålet jämlikt lagen den 22 juni 1939 om särskilda rättsmedel, s. 83.

bolagslagen. Dessa aktiebolagsrättsliga felaktigheter skulle därför ha inneburit att konkursbeslutet var felaktigt i formellt hänseende. De klandrade konkursbeslutets formella riktighet på följande grunder: 1) styrelse III var ej utsedd i behörig ordning då den utsågs av en stämma där de röstande inte var aktieägare 2) ledamöterna i styrelse III hade i själva verket av sagt sig sina styrelseuppdrag då de förklarade sig ta emot uppdraget endast för att kunna sätta bolaget i konkurs och 3) styrelse III lät, i strid med aktiebolagslagens bestämmelser, aldrig registrera sig som styrelse.

Vad angår den första felaktigheten hos konkursbeslutet menar kritiken att varken *Hernod*, *Sundfeldt*, *Magnusson* eller *Ahlström*, som röstade fram styrelse III på stämman den 6 maj 1932, hade några aktier i Högbroforsen. Visserligen var samtliga registrerade i aktieregisterboken, men registreringarna var bevisligen falska enligt Lindstedt.<sup>16</sup> Eftersom endast den som var aktieägare kunde delta i styrelseval, 57 § 3 st. GABL, synes mig detta första argument riktigt under förutsättning att vad som sålunda uppgivits om aktieinnehavet i Högbroforsen är korrekt. Samma resultat ger dagens lag då det fortfarande endast är aktieägare på stämman som kan utse styrelsen, 9:1 ABL.

Den omständigheten att styrelseledamöterna endast mottog ledamotskapet för att sätta bolaget i konkurs, tolkade Lindstedt som att styrelsen i realiteten avsa sig sitt uppdrag, men uppsägning kunde enligt hans mening inte ske i den ordningen. En styrelseledamot kunde enligt 1910 års ABL avgå i förtid, 57 § 6 st. GABL. Tydligt menade Lindstedt att uppsägning skulle ske formligt. Detta medförde enligt hans mening att det tillkom ytterligare en grund för att klandra konkursbeslutets formella giltighet. Styrelseledamot kan idag själv bringa uppdraget att upphöra genom uppsägning vilket dock kräver anmälan hos styrelsen, 8:2 ABL. Måhända kan man instämma i Lindstedts resonemang med tanke på att en person som avgått inte längre är behörig att företräda bolaget utåt. Därför måste uppsägningen manifesteras på något sätt.

Som en tredje grund för att hävda ett formellt oriktigt konkursbeslut anfördes som sagt, att styrelse III inte låt registrera sig. När ändring skedde i styrelsens sammansättning (eller i firmateckningsrätten) krävde 65 § GABL att styrelsen ofördröjligen skulle anmäla detta för registrering. Skarstedt förklarade att med ändring i styrelsesammansättningen menades förändring avseende styrelse-

<sup>16</sup> Lindstedt, s. 885.

ledamöternas personer.<sup>17</sup> Jag hävdar att sådan förändring uppenbarligen har skett i Högbroforsens styrelse, vilket betyder att styrelse III bröt mot dåtidens 65 § GABL. Denna bestämmelse var för övrigt bötest sanktionerad genom 133 § 1 st. GABL. Aktiebolaget skall, i enlighet med dagens krav i 8:15 ABL, genast till PRV anmäla förändring i styrelsens sammansättning. Även idag är underlåtenhet att anmäla sådan förändring i styrelsens sammansättning sanktionerad, fast numera genom vite, se 19:2 ABL. Därför påstod man att det var en "ickestyrelse"<sup>18</sup> som begärde bolaget i konkurs och att denna styrelse sedan försvann från arenan. Dessa tankegångar kom till uttryck i TK:s andra resningsansökan. Den nyvalda styrelsen gick upp i rök efter det att den lämnat in konkursansökan. Det var denna styrelse som fick stå för konkursansökan när ingen annan vågade, anmärkte TK vidare.<sup>19</sup>

Det har från opinionen på TK:s sida hävdats att konkursbeslutet dessutom var både *onödigt* och *materiellt felaktigt*. Det skulle istället vara helt andra motiv som drivit fram konkursansökan än att man funnit bolaget på obestånd. Ur af Trolles bok har jag hämtat följande passus som kan sägas sammanfatta denna opinions uppfattning ifråga om omständigheterna vid Högbroforsens konkurs:

"Efter Ivar Kreugers bortgång, drygt två år efter det att Cellulosabolaget övertagit verksamheten vid Högbroforsen och tillsatt en styrelse ur egna led, satte denna Högbroforsen i konkurs. Bolaget hade då ingen förfallen skuld. Den uppgjorda borgenärsförteckningen visade sig sedan vara falsk. Räntebetalningar och amorteringar hade punktligen fullgjorts av Cellulosabolaget. I konkursen blev obligationslånet nödlidande sedan den emitterande banken vägrat att träda emellan. Som följd härav åtalades förre styrelseledamoten Torsten Kreuger..."<sup>20</sup>

Lindstedt<sup>21</sup> och TK<sup>22</sup> frågade sig varför man inte försökte rekonstruera företaget istället för att *omedelbart* försätta det i konkurs, som enbart medförde värdeförstöring. Lindstedt hävdade att nästa amortering på obligationslånet skulle ha skett den 1 november 1932 och att det då funnits utrymme för rekonstruktion. Likvidation hade kunnat vara tillfyllest, men nu beslöt man, utan att invänta att den i likvidationsbeslutet föreskrivna tiden för bristens täckande löpt ut, att genast försätta bolaget i konkurs. Härigenom förfelades konkurssyftet att tillvarataga borgenärernas bästa. De som förlorade på konkursen var bolagets enda fordringsägare,

<sup>17</sup> Skarstedt, Lagen om aktiebolag af den 12 augusti 1910 med förklarande anmärkningar, formulär och sakregister, s. 81.

<sup>18</sup> af Trolle använder detta uttryck i sin bok, s. 174.

<sup>19</sup> TK:s resningsansökan II, s. 83.

<sup>20</sup> af Trolle, s. 17.

<sup>21</sup> Lindstedt, s. 883.

<sup>22</sup> TK:s resningsansökan II, s. 83–84.

obligationsinnehavarna. Anledningen till att obligationsinnehavarna drabbades var att banken inte gått in och skyddat dem i konkursen. Detta hade banken också lämnat försäkran om vid styrelse III:s sammanträde den 12 maj 1932.<sup>23</sup> af Trolle kommenterar denna försäkran som att "(d)et alltså inte var tal om att välja det normala tillvägagångssättet att begära bankens försäkran att den skulle uppfylla obligationsinnehavarnas intressen och därmed förhindra konkurs".<sup>24</sup> På grund av dessa omständigheter ansåg man konkursen onödig.

Konkursen var överhuvudtaget inte sakligt motiverad, fortsätter samma opinion. Här avsåg man konkursens materiella sida. Det saknades konkursanledning. Det fanns nämligen inga förfallna skulder. Lindstedt menade att likvidationsbalansen utgjorde styrelse III:s enda grund för konkursansökan men att denna balans upprättats just i syftet att åstadkomma konkurs. Genom att skriva ned tillgångarna radikalt och betrakta fordringen på K&T (här avsågs K&T:s borgen för obligationslånet B-del) som utan vidare värdelös hade det egna kapitalet försvunnit. I verkligheten förelåg ingen brist. Detta läger hävdade samstämmigt att det var helt andra motiv än obestånd som låg bakom konkursansökan.<sup>25</sup> Man menade att äganderätten till Högbroforsen, K&T:s dotterbolag, sedan år 1930 låg hos SCA. En mängd omständigheter anfördes till stöd för detta antagande, bl. a. att Ivar Kreuger, skaparen av SCA, hade uppmanat VD:n i SCA att även ta hand om Högbroforsen. Samtidigt skulle SCA påtagit sig betalningsansvaret för obligationslånet. SCA tillsatte vid sitt tillträde till Högbroforsen år 1930 en egen styrelse som genast utsatte företaget för en värdeförstörelse. Tillgångar fördes bort från Högbroforsen och driften lades ner. Konkursen blev den slutliga dödsstöten för bolaget. Konkursen lät man dock en nyvald styrelse stå för. Anledningen bakom SCA:s åtgärder sades vara att SCA inte hade Högbroforsens bästa för ögonen, utan tvärtom hade konkurrerande intressen i bolaget. En ytterligare komplikation var att SCA stod i beroendeförhållande till Handelsbanken som var SCA:s borgenär. Dessa förhållanden sammantagna gjorde att SCA-styrelsen, styrelse III, inte kunde driva Högbroforsen på ett tillbörligt sätt. Man gick t. o. m. så långt att man påstod att Handelsbanken *medverkat* till konkursen. Då banken, pantvårdaren för obligationslånet, stillatigande tillät värdeförstörelsen och underlätit att gå in och skydda obligationshavarna i konkursen, hade banken fått avgöra bolagets framtid.<sup>26</sup> Min

<sup>23</sup> Se ovan s. 6.

<sup>24</sup> af Trolle, s. 175.

<sup>25</sup> Lindstedt kan sägas stå för opinionens gemensamma åsikter härvidlag, se kap. 11.

<sup>26</sup> Högbroforsens stiftelse, Svenska Handelsbanken ansvarig i Högbroforsaffären, s. 14.

slutsats är att man tydligen ansåg att Högbroforsens konkurs var icensatt av SCA och Handelsbanken.

Hur bemötte då motsidan dessa argument? Vad först gäller möjligheterna till rekonstruktion, hävdade banken att det var helt omöjligt att rekonstruera bolaget — vem skulle tänkas skjuta till pengar för att rädda det? Likvidationsbeslutet hade fattats på grund av att Högbroforsens ställning var undergrävd då konjunkturnedgången förhindrade att verksamheten gav någon vinst och att densamma gjort att Högbroforsens tillgångar sjunkit i värde. Dessutom var bolagets fordring på K&T på grund av ”kända förhållanden” värdelös. Påståendena att konkursbeslutet skulle vara felaktigt i såväl formellt som materiellt hänseende, avfärdade banken som grundlösa. Att bolaget var på obestånd stod helt klart. Bolagets tillgångar saknade reellt värde. Trots att de värderingsnormer som tillämpades i likvidationsbalansen var alltför generösa, utvisade denna att bolagets egna kapital var borta och en halv miljon av de främmande skulderna saknade täckning. Därför var bolaget på obestånd. Att äganderätten till Högbroforsen skulle ligga hos SCA förnekades bestämt.<sup>27</sup> De motiv som påstods ligga bakom konkursansökan var bara konstruktioner. En konkurs gagnade varken banken eller SCA, hävdade Handelsbanken slutligen.<sup>28</sup> För hur konkursförvaltaren vid tiden för upprättandet av konkursförvaltarberättelsen värderade bolagets tillgångar och skulder har ovan redogjorts.

Redan samma dag som Högbroforsen lämnade in sin konkursansökan bifölls densamma. På vilka grunder skedde detta? För att besvara denna fråga måste man beakta, hur dåtidens konkursförfarande behandlade gäldenärens egen ansökan.

1 § GKL stadgade, att en gäldenär som fann sig vara på obestånd, ägde avträda sin egendom till konkurs. Enligt motiven till 1921 års lag innebar inte detta en rätt för gäldenären att själv sätta sig i konkurs utan beaktande av borgenärerna, eftersom en konkurs även kunde medföra nackdelar för borgenärerna. Däremot kunde och borde gäldenären inge konkursansökan när insolvens förelåg eller när gäldenären hade anledning att anta insolvens. Motiven upptog därefter en jämförande studie med gällande tysk rätt vilken föreskrev en insolvensprövning inte bara i de fall borgenär gjort ansökan, utan även när gäldenären själv gjort ansökan. Tysk rätt föreskrev vidare att gäldenärens ansökan skulle avslås om insolvens ej förelåg. En sådan ordning hade för svensk

<sup>27</sup> Högbroforsen. Värdet och värdeförstörelsen. Ett genmäle från Svenska Handelsbanken, s. 218.

<sup>28</sup> För bankens argument, se Värdet och värdeförstörelsen, s. 241–247.

rätt ditintills varit okänd. Det tyska förfarandet förkastades i motiven som praktiskt ohållbart och man fann ej anledning att förespråka någon ändring i gällande rätt. Man menade att risken för att en gäldenär skulle söka sig själv i konkurs utan att vara på obestånd var mycket liten. Redan ordalydelsen av 1 § GKL gav vid handen att någon insolvensbevisning inte kunde utkrävas av gäldenären. Domstolen skulle därför inte behöva pröva gäldenärens ansökan i sak.<sup>29</sup>

När gäldenärs ansökan kommit in, prövade konkursdomaren först om ansökan överhuvudtaget skulle tas upp till prövning eller avvisas enligt 10 § GKL. När väl ansökan upptagits, föreskrev 11 § GKL, att konkursdomaren *genast* skulle meddela konkursbeslut. Undantag kunde bara ske om gäldenären själv uppgivit att han var insolvent och att han hade helt andra skäl bakom sin konkursansökan — vilket enligt Hassler knappast var tänkbart.<sup>30</sup>

Konkursdomaren i Högbroforsens konkurs synes *genast* ha meddelat konkursbeslut utan att därvidlag ingå i en närmare prövning av insolvensfrågan och det med stöd av 1 och 11 §§ GKL. Visserligen infördes genom 1975 års reform av konkurslagstiftningen nyheten att gäldenärens egen insolvensuppgift inte godtas utan vidare, men det är ändå osäkert hur tingsrätten idag skulle ha handlagt saken. Gäldenärens insolvensuppgift accepteras numera om det inte finns skäl att inte göra det, se 2:7 KL. Samma sak gäller ifråga om gäldenärens medgivande av borgenärens konkursansökan, 2:18 KL. Rätten får inte fördröja handläggningen genom att undersöka om gäldenären verkligen är på bestånd. Särskilda skäl att pröva insolvensfrågan föreligger, om t. ex. en ställföreträdare för ett bolag lämnat in konkursansökan men en grupp inom företaget hävdar att ansökningen saknar grund. En ansökan bör vidare inte bifallas om det avslöjas att gäldenären söker sig själv i konkurs av skatteskal eller om ansökan är förhastad.<sup>31</sup> Det får annars antas att en gäldenär inte lämnar in en konkursansökan utan att ange sig själv som insolvent, då de skulder som inte täckts i konkursen kvarstår efter konkursens avslutande. Då konkursbeslut för med sig värdeförstörelse och kan medföra nackdelar för borgenärerna, har lagen sålunda kommit att föreskriva att gäldenärens insolvensuppgift skall prövas om särskilda skäl föreligger. Gäldenärens egen konkursansökan behandlas idag utifrån 2:14 KL som säger att ansökan *genast* skall prövas, vilket normalt leder till att den omedelbart bifalles. Bara om det finns särskild anledning att inte godta

<sup>29</sup> Konkurslagskommitténs förslag 1911 till ny konkurslag, s. 167 f.

<sup>30</sup> Konkursrätt, föreläsningar av Åke Hassler, s. 8.

<sup>31</sup> Prop. 1975:6 s. 117.

gäldenärens insolvensuppgift skall förhandling hållas. I så fall prövas insolvensfrågan i vanlig ordning. Skulle det visa sig att gäldenärens uppgift är oriktig, avslås hans ansökan. Huvudregeln är alltså att förhandling ej skall hållas. Några sådana skäl som motiven anför som särskilda skäl torde inte ha förelegat när Högbroforsen söktes i konkurs. Förmodligen skulle man inte heller idag ingått i en saklig prövning av insolvensuppgiften.

TK och Lindstedt menade tydligen att styrelse III inte var behörig att fatta beslut om att begära bolaget i konkurs och inte heller att lämna in konkursansökan. Som jag ovan visat, är jag benägen att godta de grunder som de anfört för konkursbeslutets formella ogiltighet. Vad däremot gäller konkursens påstådda meningslöshet respektive den materiella oriktigheten hos konkursbeslutet, är dessa förhållanden svårare att dra några slutsatser om.

Var konkursbeslutet onödigt? Jag kan instämma i att konkursformen är värdeförstörande — det är ju ett välkänt faktum. Men att de i likvidationsbeslutet föreskrivna tre månaderna för bristens täckande inte hade löpt ut, förhindrade enligt min mening inte i sig en efterföljande konkurs. Även bolag i likvidation kan ju försättas i konkurs.<sup>32</sup> Av 13:19 ABL framgår detta också indirekt, då där stadgas att, om bolag som är i likvidation försätts i konkurs, skall likvidationen fortsättas, om konkursen avslutas med överskott.

Beträffande bankens åtgärd att inte skydda obligationsinnehavarna prövades aldrig denna passivitet i Högbroforsmålet, men väl i ett senare civilmål, Dalamålet.<sup>33</sup> Handelsbanken begärdes där bli förklarad ersättningskyldig gentemot obligationsinnehavarna. Grunden var att banken åsidosatt sina skyldigheter som pantvårdare. Banken bestred att man påtagit sig något ansvar för lånet. Käromålet ogillades. Även efter det att domen hade fällts, fortsatte diskussionen om bankens skyldigheter eftersom man var oense om på vilken grund domstolen ogillade käromålet. Jag vågar härav inte dra slutsatsen att det just var, såsom påståtts, bankens underlåtenhet att inte skydda obligationsinnehavarna som var det reella upphovet till konkursen. Liksom på så många andra punkter i fråga om Högbroforsen står uppgift mot uppgift. Jag nöjer mig med att redovisa problemet om bankens skyldigheter härvidlag.

För att en konkurs skulle kunna anses motiverad för Högbroforsens del, måste bolagets förmögenhetsläge ha varit sådant att bolaget var på obestånd. Enligt min mening spelade det i och för sig ingen roll att det inte fanns några *förfallna* skulder, såsom opinionen på TK:s sida har hävdat, då gäldenären ju likväl kan

<sup>32</sup> Se bl. a. Elwing, Konkursläran i huvuddrag, s. 36.

<sup>33</sup> NJA 1941 s. 400.

befinnas vara på obestånd. Detta gällde även vid tiden för Högbroforsens konkurs. Alltså måste förmögenhetsläget på annat sätt ha utvisat obestånd. Förmögenhetsläget berodde i sin tur på hur man värderade bolagets tillgångar och skulder. Som ovan visats, är litteraturen på den punkten oenig. Vi vet inte vilket värde en oberoende värderingsman idag skulle kunnat åsätta Högbroforsens tillgångar. *Det är därför svårt att i efterhand bedöma om det faktiskt fanns ekonomisk grund för konkursbeslutet, lika lite som det är möjligt att bedöma om en likvidation var ekonomiskt motiverad.* Det är vanskligt nog att bedöma insolvensfrågan i vanliga fall. Jag har nått den slutsatsen att konkursdomarens beslut att bifalla konkursansökan i vart fall var helt korrekt med hänsyn till hur man då behandlade gäldenärens egen konkursansökan. Huruvida fog fanns för den konkurssökande styrelsen III att söka bolaget i konkurs, är en annan fråga; på den gav jag nyss mitt svar.

#### 4. Åtalet mot Torsten Kreuger

I samband med Högbroforsaffären är det oundgängligt att behandla det efterföljande brottmålet mot TK.

Det straffrättsliga ansvaret för de oegentligheter som påstods begångna i Högbroforsen ansåg konkursförvaltaren åvila TK. Talan anställdes också mot denne.

Enligt HD:s bedömning i målet mot TK var det den oriktiga bokföringen som hade möjliggjort att obligationslånet kunnat släppas ut på marknaden. HD utgick från att ansvaret för denna bokföring åvilade TK<sup>34</sup> och dömde TK för bedrägeri gentemot obligationsköparna. Det är främst den materiella sidan av domen som har ifrågasatts. af Trolle presenterar i sin bok om bröderna Kreuger emellertid en ny aspekt. Han frågar sig om det överhuvudtaget var *formellt* riktigt att rikta ansvaret mot TK.<sup>35</sup>

Vad numera gäller ansvars- och kompetensfördelningen mellan styrelsen och VD, stadgar 8:6 ABL att VD skall handha den löpande förvaltningen av bolaget. Styrelsen har hand om övriga förvaltningsåtgärder. VD skall även se till att bolagets bokföring fullgöres i enlighet med lagens krav, medan styrelsen skall se till att organisationen beträffande bokföringen innefattar en betryggande kontroll, 8:6 2 st. ABL. Därmed ligger ansvaret för bokföringen främst på VD och, för det fall denne inte skulle fullgöra sina åligganden, på styrelsen. Vad gäller ansvarsfördelningen mellan styrelseledamöterna, föreligger *individuellt ansvar*. Var och en svarar för vad

<sup>34</sup> NJA 1933 s. 724, s. 747.

<sup>35</sup> af Trolle, s. 243.

han känt till eller borde ha känt till.<sup>36</sup> Med hänsyn till vad dagens lag stadgar, hade det sålunda varit teoretiskt möjligt att ställa TK såsom VD i Högbroforssen till ansvar för den oriktiga bokföringen.

Gamla aktiebolagslagen föreskrev ett *kollektivt* ansvar för styrelseledamöterna. I 57 § 2 st. GABL angavs det att det var styrelsen som förvaldade bolagets angelägenheter. Förvaltningen låg på styrelsen i dess helhet.<sup>37</sup> Någon kompetens- och ansvarsfördelning erkändes alltså inte på den tiden. Hur kunde det då komma sig att *enbart* förre styrelseledamoten TK åtalades och sakfälldes?

Om man ser till hur 1910 års aktiebolagslag hade kommit att fungera i praktiken under 20- och 30- talen, finner man att utvecklingen hade föranlett att makten i bolaget inte längre låg på stämman. Enligt gamla lagen hade ett aktiebolag endast tre organ, stämman, styrelse och revisor. Tanken i lagen var att stämman var det beslutande organet och styrelsen det verkställande. Emellertid hade styrelsen i praktiken fått alltmer makt. Dessutom hade det inom styrelsen utmönstrats en arbetsfördelning, där det blivit vanligt att en verkställande direktör skötte bolagets dagliga ledning. Denna utveckling tog man fasta på vid stiftandet av 1944 års aktiebolagslag.<sup>38</sup> Det var därför först genom 1944 års lag som posten som VD blev lagreglerad. Verkställande direktör blev då aktiebolagets fjärde organ. Det är på dessa regler dagens 8:6 ABL bygger.

Även om verkställande direktör hade blivit vanlig i dåtidens aktiebolag, kände inte 1910 års aktiebolagslag till verkställande direktörsposten. Ingen styrelseledamot stod före någon annan. Jag finner det därför rimligt illa med lagens regler om kollektivt ansvar att enbart ställa TK inför rätta. Det måste strida mot den för en rättsstat grundläggande legalitetsgrundsatsen att döma någon för ett ansvar som lagen inte ens erkände. Huruvida Högbroforssdomen var *materiellt felaktig* har inte varit mitt syfte att undersöka i denna framställning. Om mitt ovan förda resonemang stämmer, kan dock domens formella riktighet ifrågasättas.

## 5. Sammanfattning och egna synpunkter

Även om debatten om Högbroforssaken inte låtit sig avhöras på sistone, visar af Trolle i sin bok "Bröderna Kreuger" att saken ingalunda har fallit i glömska.

Styrelse II:s förslag till balansräkning för år 1931, som utvisade ett eget kapital på 5,5 Mkr, fastställdes på extrastämman den 6 maj

<sup>36</sup> Jfr SOU 1941:9, s. 634.

<sup>37</sup> Skarstedt, Lagen om aktiebolag af den 12 augusti 1910 med förklarande anmärkningar, formulär och sakregister, s. 70.

<sup>38</sup> Stenbeck, Wijnblad, Nial, Aktiebolagslagen jämte dithörande författningar med förklaringar, s. 254.

1932 samtidigt som styrelse II beviljades ansvarsfrihet. På samma stämman fattades dock beslut om likvidation i Högbroforsen. Den 26 maj 1932, dvs. 20 dagar senare, gick Högbroforsen i konkurs. Jag ställde mig då frågan vad som hade hänt i Högbroforsen som kunde föranleda konkurs. På denna fråga fick jag skilda svar ifrån olika håll. Jag fann i min undersökning, att konkursförvaltaren ansåg att det egna kapitalet försvunnit på grund av oegentligheter i bolaget. Genom "bokföringsmanipulationer" hade ställningen i bolaget kunnat redovisas utåt som betydligt bättre än den i själva verket var. Kreugersidan menade, att den likvidationsbalans som upprättats och där det egna kapitalet försvunnit, var ett utslag av styrelse II:s strävan att få fram en konkurs. Konkursen lät man dock en annan styrelse stå för utan att det fanns någon grund för konkurs. Handelsbanken menade däremot att det inte rädde några tvivel om Högbroforsens obestånd. Allt annat var bara efterhandskonstruktioner från Kreugersidan. Ord står alltså mot ord när det gäller frågan om varför 5,5 Mkr kunnat försvinna utan vidare.

Hur det än förhöll sig med de försvunna 5,5 Mkr, har jag kunnat konstatera att det konkursbeslut som meddelades i Högbroforsen under alla förhållanden var riktigt ur konkursdomarens synvinkel. Man undersökte nämligen aldrig gäldenärens egen insolvensuppgift på den tiden.

Vad gäller konkursbeslutets formella sida, har jag dock stött på vissa omständigheter som talar för att det inte var en behörig styrelse i Högbroforsen som utverkade konkursen. Den bristande behörigheten skulle därvid kunna bero på att denna styrelse utsetts respektive verkat i strid med dåvarande aktiebolagslagen.

Den materiella sidan hos konkursbeslutet har jag emellertid funnit intressantare att undersöka. Frågan gäller här om konkursbeslutet, trots att det var korrekt ur konkursdomarens synvinkel, var sakligt motiverat i det att Högbroforsen var på obestånd. Som ovan visats har Högbroforsens obestånd ifrågasatts. Det var detta ifrågasättande av Högbroforsens konkurs som fick mig att vilja undersöka konkursbeslutet närmare. Jag upptäckte då ganska snart att delade meningar råder i obeståndsfrågan. Jag vill nog påstå att det i dag skulle vara omöjligt att vederlägga någondera av dessa uppfattningar. Detta beror på att obeståndsläget — särskilt i ett fall som detta — avgörs av hur man värderar tillgångarna och skulderna. En sådan efterhandsvärdering skulle knappast låta sig göras i dagens läge. Frågan om Högbroforsen verkligen var på obestånd måste jag därför lämna obesvarad.

Banken hade lagt upp ett låneavtal med Högbroforsen år 1922. Hela skulden hade inte återbetalats år 1932. Högbroforsen stod

alltså i ett gäldenärsförhållande till banken. Banken kanske var rädd för att Högbroforsen skulle dras med i K&T:s förestående konkurs. Var det därför som konkursen i Högbroforsen kom så plötsligt efter Ivar Kreugers död? Banken kan ha resonerat som så, att det var bäst att rädda vad som kunde räddas. I Handelsbankens styrelse ingick VD:n i SCA *Torsten Hèrmod*.<sup>39</sup> Det ligger sålunda nära till hands att hävda att det då inte var svårt att få fram en konkurs i Högbroforsen. Konkursen lät man dock vissa hjälpsamma advokater utverka. Jag syftar här på *Rogard* och *Löfgren*. Den senare erbjöd sig märkligt nog att försvara TK i det efterföljande rättegången mot TK. Emellertid har detta försvar kritiserats som uruselt då Löfgren påstods ha dubbla lojaliteter.<sup>40</sup> Vad beträffar Rogard, stod han i förbindelse med Löfgren genom att arbeta på Löfgrens advokatbyrå. TK påstod rakt ut att den advokat som utverkade Högbroforsens konkurs fick betalt med 40 000 kr.<sup>41</sup> Det finns andra märkliga omständigheter kring konkursen. Ett exempel är att handlingar i saken undanhölls TK: den aktieregisterbok där de ovan omtalade falska registreringarna gjorts undanhölls och var under en lång tid försvunnen. I samband med Henning Sjöströms förhör enligt 41 kap. RB med Ahlmark, den definitive konkursförvaltaren i Högbroforsens konkurs, återfanns den dock år 1956 i en potatislår i en källare på Banérgatan i Stockholm!<sup>42</sup> Dessa förhållanden kan få en sentida betraktare att ifrågasätta om konkursansökan verkligen var befogad oberoende av det förhållandet att man idag inte klart kan påvisa Högbroforsens ekonomiska läge.

Jag vill inte söka inlåta mig på någon bedömning om TK:s oskuld eller skuld i fallet. Däremot har jag inte funnit någon rimlig anledning till att enbart TK gjordes ansvarig för den påstått oriktiga bokföringen, när det på den tiden gällde ett kollektivt ansvar för styrelseledamöterna. TK gjorde upprepande försök att få resning i saken och skaffade vid varje tillfälle fram nytt material för att bevisa sin oskuld. När TK dog den 12 oktober 1973 hade han trots detta inte lyckats få resning i saken.

<sup>39</sup> Lindstedt, s. 780.

<sup>40</sup> Sjöström, *Bankvälde och domstolsprestige*, s. 193.

<sup>41</sup> Svenska Handelsbanken ansvarig i Högbroforsaffären, s. 14–15.

<sup>42</sup> Protokoll över vittnesförhör, s. 78.